

Stadt und Öffentlichkeit in der Frühen Neuzeit. Hrsg. SCHWERHOFF, GERD.
(Städteforschung, Reihe A, Darstellungen, Bd. 83.)
Köln–Weimar–Wien, 2011. Böhlau. VI u. 219 p.

A Gerd Schwerhoff által szerkesztett kötet a Jürgen Habermas által a nyilvánosságról alkotott teóriák és tézisek próbájául, elemzéseként és a Habermas-féle nyilvánosság tézisek árnyalására írt tanulmányokból áll. A kötet alaptézisét a szerkesztő és Rudolf Schlögl konstanzi professzor alkotják meg írásaikban. Schwerhoff bevezető tanulmánya (*Stadt und Öffentlichkeit in der Frühen Neuzeit – Perspektiven der Forschung*) nagyon sokféle oldalról közelíti meg a témát, és megállapítja, hogy a nyilvánossággal mint a politikai-társadalmi nyelv egyik központi alapfogalmával még nem foglalkoztak. A kötet tanulmányai egyrészt a habermasi koncepció alkalmazhatóságát vizsgálják, de még inkább azt, hogy a koncepció milyen oldalról kritizálható. Másrészt Schwerhoff nagyon is gyakorlatias kérdéseket boncolgató előszavában éppen azt elemzi, hogy Habermas a várossal mint a nyilvánosságban oly fontos tényezővel miért nem számolt, a város miért maradt elméletében meglehetősen marginális. A szerkesztő Habermas nyilvánosságfogalmát vette vizsgálat alá, és elsődlegesen a privátszféra szerepét kérdőjelezte meg. A privátszféra és a propaganda közötti kapcsolatok tekintetében ugyanis szerinte a 18. század előtt a habermasi teóriák nem alkalmazhatók (kivételt a Németalföld jelent, ahol a közösségi kultúra már a 18. század előtt kialakult). Schwerhoff a habermasi kérdésköröket a 16–17. századi viszonyokra dolgozta át tanulmányában, és a hatalom–egyház–információ–képzés fogalmi körökön belül elemzi azt.

A szerkesztő bevezető tanulmánya mellett Rudolf Schlögl írása (*Vergesellschaftung unter Anwesenden in der frühneuzeitlichen Stadt und ihre (politische) Öffentlichkeit*) jelenti a kötet másik alapvetését. Schlögl – aki elsősorban a társadalmi interakciók és a propaganda kapcsolatait vizsgálta, illetve e témakörök elemzésére tanszéket létesített – filozofikus jellegű tanulmányában a nyilvánosság definícióját pontosítja. Kiemeli, hogy a nyilvánosság nem egyszerűen az információk tömege, hanem egy olyan többoldalú tevékenység, ahol az egyén és a társadalom közötti interakció a legfontosabb elem.

A bevezető tanulmány második és talán még az elsónél is fontosabb vizsgálati területe a tanulmánykötet fő kérdése is egyben: a város és a nyilvánosság viszonya. Ahogy azt korábban már bemutattuk, ennek háttérében az áll, hogy Habermas a várost nem tekinti fontos területnek, jóllehet a város igen különleges nyilvánossági fórumként működött. Ez nemcsak abban a relációban működött, ami a polgári nyilvánosság és a város közötti összefüggést írja le, hanem még a reprezentatív nyilvánosságban is, ami főként az uralkodói propagandával azonosítható. Schwerhoff bemutatja azokat a pontokat, ahol a város a nyilvánosság kiemelkedően fontos és jól kutatható tényezője. Egyfelől a város nem csupán a polgárok lakóhelye és működésének színtere, hanem az udvar és a város vonzáskörzetének kiemelkedő helyszíne is. A város tehát jóval nagyobb hatással bír a reprezentáció által kifejtett hatásokban, mint eddig gondolták. A város a fejedelmi reprezentáció „színpadaként” fontos eleme az uralkodói propagandának. Ez utóbbira a tanulmánykötetben Rudolf Schlögl és André Krischer (*Rituale und*

politische Öffentlichkeit in der Alten Stadt) tanulmányai reflektálnak később. A városi tér színpadi jellege mellett több más alhelyszínekre is oszthatók, amelyek a nyilvánosság hatásaiban kiemelkedőek, mint a városháza, a kávéházak, kocsmák, a templom vagy a piac, illetve az olyan hagyományos találkozóhelyek, amelyek a polgári mindennaphoz kapcsolódnak, mint a piac mellett a közkút stb. Schwerhoff nagyon pontos különbségeket mutat be az egyes helyszínek funkciói, valamint a helyszíneken belüli funkciók elkülönítésében. A városháza és a piac például a nyilvánosság színtereiként más-más hatással bírtak, más társadalmi réteget érintettek. A kocsmák mint közösségi tér ilyen szempontból a nyilvánosság nagyon fontos és kiemelendő területét jelenti. De az egyes városi terek nemcsak egyféle funkcióval bírhattak, ami hatással volt a nyilvánosságra is. A városháza nem csupán a hatalom reprezentatív, már önmagában is a nyilvánosság egyik eszközeként megjelenő entitása, hanem egyben áruraktár, törvényszék vagy akár nagy városi mulatságok helyszíne. Az egyes helyszíneken tapasztalható közvetítőeszközök is igen sokfélék: a templomban a festészet elemei, a városháza szimbolikája éppen úgy a nyilvánosságra ható tényezők voltak, mint az egyes kocsmák elnevezései. A helyszínek mellett vetődnek fel a tanulmánykötetben a rend és a norma kérdései, az elvárt társadalmi hatás és a valóság közötti kapcsolat (disszonancia vagy egybecsengés), valamint a nyilvánosság nagyon fontos elemeként a társadalmi hálózatok kérdéskörei. Ez a kérdéskör különösen Susanne Rau tanulmányában (Orte – Akteure – Netzwerke. Zur Konstitution öffentlicher Räume in einer frühneuzeitlichen Fernhandelsstadt) kap jelentős hangsúlyt annak ellenére, hogy a szerző eddig éppen a „spatial turn” vizsgálatához járult hozzá igen fontos módszertani és esettanulmányokkal. Nem csodálkozhatunk, ha tanulmányában nem hagyja el korábbi vizsgálatainak területét, de most a társadalmi hálózatok és a tér egymásra hatását vizsgálja, leginkább az előbbi szerepét kiemelve.

A tanulmánykötet következő kérdésköre a nyilvánosság közvetítőeszközeinek vizsgálata a városi térben. Rudolf Schlögl és a szerkesztő megállapításai szerint a kora újkori város (mint általában a kora újkor időszaka) e tekintetben is nagyon átmenetinek tekinthető. A társadalom középkorias működése ugyanis a személyes kommunikációt tette elsődlegessé, a szóbeliség primátusa ekkor még vitathatatlan. Emellett azonban a nyomtatás és a tömeges nyomtatványok mind nagyobb elterjedésének köszönhetően elsősorban a városokban már a személytelen közvetítőeszközök szerepe is mind fontosabbá vált. A nyomtatványok térnyerését segítették elő a várospolitika megváltozott keretei, ahol az uralkodói akaratot és az uralkodói akarattal érvényesülő igazgatási alapelveket visszatükröző Polizeyordnungen szintű nyomtatványok útján terjedtek. Szerepük a városi lakosság létszámának növekedésével és az alfabetizáció mind általánosabbá válásával egyre alapvetőbbé vált, hiszen a Polizeyordnungen a mindennapi élet szabályozását tüzték ki célul. A tanulmánykötet elemzései mind arra mutatnak rá, hogy a város éppen a koraújkorban vált az írásbeli kommunikáció és a nyilvánosság monopóliumává! Főként, mivel a városok jelentősége a régiókon átívelő kapcsolatrendszerük miatt a regionális szerepkörön (ahogy arról már volt szó) túlnyúlik. Emellett Schlögl tanulmányában kiemeli az egyén helyét ebben az összetett rendszerben, valamint a politikai legitimitáció eszközeit, amelyek a nyilvánosságot egyben „társadalmasították”.

A tér, a város mint színpad, a városi speciális terek, amelyek a nyilvánosság csomópontjainak tekinthetők, kiemelt helyet kaptak a tanulmánykötetben. A Schwerhoff, Schlögl és Rau inkább módszertani tanulmányait követő hét tanulmány közül négy foglalkozik a városi nyilvánosság tereivel. Ez a kérdéskör egyben – a habermasi koncepció revíziója mellett – a kötet alapvető kutatási területét is nyújtja. E szerzők közül Holger Zaunstöck (*Konstellationen des Öffentlichen und städtischer Raum. Pietismus, Studentenkultur und Disziplinarpolitik um 1700*) a hallei árvaház építészeti programját fűzi fel a nyilvánosság becsatornázásának bemutatása érdekében, valamint a hallei egyetem és a diákság felé megnyilvánuló fejedelmi fennhatóság propagandáját mutatja be kísérleti jelleggel. A szerző elsődleges célja, hogy a két példán keresztül feltárja a politikai nyilvánosság működését. Ehhez kapcsolódik André Krischer tanulmánya. A konstanzi egyetemen végzett szerző korábbi kutatásait mintegy összegezve kiválóan mutatja be a városi politikának azokat a vonásait, amelyek a nyilvánosságot és a propagandát használják fel, hogy a felsőbbség legitimizációját a társadalom számára egyértelműsítsék. A Susanne Rau által kiválóan felvázolt társadalmi hálózatok és a városi tér különleges kapcsolatának elemzését a kocsmák és kávéházak esetében Beat Kümin és Gerhard Ammerer végzi el. Kümin (*In vino res publica? Politische Soziabilität im Wirtshaus der Frühen Neuzeit*) a kocsmákat politikai helyekként mutatja be, míg Ammerer Salzburg példáján keresztül a kávéházakat a politikai ellenzék, a városi mozgalmak kiindulási helyszínékként elemzi (*Das Kaffeehaus als öffentlicher Raum. Das Beispiel Salzburg*). Dagmar Freist a 17. századi Londont mutatja be szinte alulnézetből („The Staple of News”. Räume, Medien und die Verfügbarkeit von Wissen im frühneuzeitlichen London). Tanulmányában a nyilvánosság eszközein keresztül a demokratizálódást, de egyben az információk kommercializálódását és a városi élet különféle rétegeire gyakorolt hatását elemzi.

A városi társadalom egyik igen markáns, de egyben nagyon speciális rétegét jelentette a céhes kézművesség. Patrick Schmidt tanulmányában (*Zünfte, Handwerker und aufklärerische Öffentlichkeit. Annäherungen an ein distanziertes Verhältnis*) éppen azt emeli ki, hogy a városi céhes kézművesség miért nem vett részt olyannyira a városi nyilvánosságban. Elemzése szerint Habermas nyilvánosságkoncepciójával ellentétben a céhek saját maguk működtették évszázados, már a középkorban létrejött „nyilvánosságukat”. Éppen ezzel tudták céhként a kialakult polgári nyilvánosságon kívül megtartani saját információs hálózatukat, így az új polgári nyilvánosságból részlegesen ki is maradtak.

Frédéric Barbier francia történész a tanulmánykötet többi szerzőjével ellentétben a könyvet mint a nyilvánosság eszköztét mutatja be, ami a kötetet tekintve új perspektívát nyit a nyilvánosság eszközeinek vizsgálatában (*Stadt und Öffentlichkeit im Ancien Régime und im 19. Jahrhundert. Anmerkungen aus buchgeschichtlicher Perspektive*). Barbier az előző tanulmányokkal (de főként Schlögl téziseivel) szemben mintegy ellentétként szolgál. Barbier rövid áttekintése nem a társadalmat, hanem inkább a nyomtatványokat és azok keletkezését elemzi a 16. századtól egészen a 19. századig.

A tanulmánykötet szintézisének tekinthetjük azt az elemzést, amellyel Gerd Schwerhoff zárja bevezető tanulmányát. Eszerint a városi nyilvánosság profiljába a következő jellegzetességek tartoznak:

- A városi nyilvánosság működése közben sokféle helyszínen nagyon sokféle szereplővel kell számolni, akik a legtöbbször tudatosan alakítják ki a nyilvánosság céljait.
- Ennek az a következménye, hogy a városi nyilvánosság területileg igen széttagolt. Ám a széttöredezettség nem szükségszerű.
- A széttöredezettség azért sem törvényszerű, mert a város széles autonómiával rendelkezett, így az hatással volt a nyilvánosságra is. Ez akkor is elmondható, ha tudjuk, hogy a kora újkorban megváltozott és központosított várospolitika éppen a városi autonómiát kívánta megbontani, de ekkor a városi nyilvánosság még nem feltétlen ellenőrzött.
- A kora újkori városi nyilvánosság egyik fontos és előremutató változása a nyomtatványok újszerű szerepe.
- Ezek szerepe azért is nőtt meg, mert a városi térben létező nyilvánosság témái igen sokfélék! A politikai, egyházi témák például igen keveredtek egymással.

A jellegzetességek közül azonban mindenképpen kiemelkedik a városi tér ön maga mint a városi nyilvánosság legfontosabb jellemzője! A városi tér (és tesszük hozzá, az ehhez szükséges sűrű populáció!) nem csupán a nyilvánosság színpadjává tette a várost, hanem speciális, csak a városra jellemző, még a nyilvánosság egyes tereiben is változó funkciókat mutató helyszínek voltak.

A kötet szerkesztői és szerzői a Habermas által megfogalmazott tézisek további pontosítását tűzik ki célul maguk elé. Céljuk – úgy érzem – sikerrel járt, mivel a módszertani tanulmányok éppen úgy, mint az egyes területeket elemző vizsgálatok egy széleskörű, a városi nyilvánosság sokféleségét és leginkább kiemelkedő helyét bemutató tanulmánykötetet eredményeznek. A szerzők olyan kérdéseket feszegetnek, amelyek a további kutatások számára újabb hajtóerőt nyújtanak. Természetesen így is rengeteg kérdés maradt megválaszolatlan, hiszen a különféle típusú városok különböző módon működő nyilvánosságát, valamint a propaganda városi elemeit még koránt sem tárták fel.

H. Németh István